

Glyzka~Gilicka~Gelice~Gilisztás

A címben felsorolt nevek erdőből lett szántóföldeket, lápos, mocsaras helyeket, patakot, tavat vagy annak a mellékén jelentkező területeket megnevező földrajzi nevek, és Szabolcs-Szatmár megyének azon a részén bukkannak fel, amit történetileg *Szatmár* néven emlegetünk, de ott is főként azokon a helyeken, ahol a középkorban letelepült szláv (? keleti-szláv) lakossággal számolhatunk.

A *Glyzka* név egyszer feltűnő történeti adat 1357-ből, és ez a társtalanság bizonytalanná teszi hitelét, megnehezíti magyarázatát. A forrás alapján biztosan helyhez sem lehet rögzíteni. MAKSAI FERENC is csak annyi eredményre jutott vizsgálatával, hogy elfogadhatóan Szamosszeg határához kapcsolta (l. A középkori Szatmár megye. Bp. 1940. 210). A név magyarázatával tudomásom szerint érdemben egyetlen kutatónk sem foglalkozott. KNEZSA ISTVÁN futólagosan és kérdőjelezve megemlíti ugyan, hogy esetleg kapcsolatban lehet a név a cseh *hlíza* 'angina' szóval (l. MNny. IV, 225), de ez a feltevés később említésre kerülő indokok miatt egészen figyelmen kívül hagyható.

A *Gilicka* (részegység nevek: *Kizs-Gilicka*, *Gilicka-kúsóú*) adatot én jegyeztem fel 1983-ban Olcsván. Olyan szántót jelöl, ami a régebbi időkben erdő volt, és közvetlen szomszédja annak a szamosszegi *Sűrű* (s.gy) nevű szántónak, amit PESTY FRIGYES 1864-es gyűjteménye *Sűrű erdő* formában még létező erdőnek mutat. Ezt az olcsvai földrajzi nevet eddig még senki sem publikálta, senki sem magyarázta.

A *Gelice* és *Gilisztás* nevek KÁLNÁSI ÁRPÁD "A fehérgyarmati járás földrajzi nevei" (Debrecen, 1984) című névgyűjteményében tűnnek elő különböző településekhez kötött történeti és jelenkori változatokban.

Darnón jelentkezik: *Gerlicze hát* (1864), *Kis Gerlicze hát* (1864), *Kis Gerlicze tó* (1894) történeti, valamint *Kizs-Gelice*, *Gelice-hát* jelenkori adat (i.m. 54-55); Kisszekeresen jelentkezik: *Gerliczés* (1864), *Gerlicze hát* (1864), *Gerliczés tó* (1894),

Gerlice-patak (1935) történeti és *Gelice* Jelenkori adat (i.m. 183); Vámosorosziban jelentkezik: *Gilisztás*, *Gilisztás-csatórna* jelenkori névváltozat (i.m. 476-7).

Az ugyancsak szatmári részen fekvő Rozsály község határában is feltűnő *Gelice-patak* földrajzi névről már régen azt tartotta KNEIÉZSA ISTVÁN, hogy egy szláv *golъ* 'kopasz' szó *Golica*, *Golice* származékával áll kapcsolatban (l. MNy. IV, 218). Újabban pedig MEZŐ ANDRÁS éppen KÁLNÁSI ÁRPÁD névgyűjtő tevékenységét méltatva adott kifejezést abbéli véleményének, hogy a darnói és kisszekeresi *Gelice*-féle nevek - a vámosoroszi *Gilisztás*-t nem említi - ugyanabból a szláv *golъ* 'kopasz' etimonból származtathatók, amelyekből KNEIÉZSA a rozsályi *Gelice-patak* nevet levezette (vö. Szabolcs-Szatmári Szemle. 1985. 2. sz. 66). Én KNEIÉZSA és MEZŐ elgondolását jelentéstani alapon nem tartom kielégítőnek, s így elutasítom. Sehogy sem tudok ugyanis magam elé képzelni egy 'kopasz' mocsaras területet. Meggyőződésem az, hogy a 'kopasz' jelentésű földrajzi név mindig tartós állapotra utal. Így lehet *Kopasz* névvel jelölni a tokaji hegyet. Egy láp, patak vagy tó azonban nem lehet tartósan 'kopasz'. Ha elő is fordul, hogy télen leég rajta a száraz vízínövény, az tavasszal újra növekszik, zöldell. Ilyen alkalommal azonban nem az időszakos állapot, hanem az állapotot előidéző esemény a névadás alapja. Ezért nem **Kopasz-kert*, hanem *Éget-kert* (s.gy.) az egyik leégett gyümölcsös neve Szamosszegen. Ez tehát az indoka annak, miért nem fogadható el KNEIÉZSA etimonja: a feltehető esemény helyett egy kétségbe vonható tartós állapotra utal jelentésével.

Azt nem vitatom, hogy szláv eredetű nevekkal van itt dolgunk, egyetérték MEZŐVEL abban is, hogy a darnói és kisszekeresi *Gelice*-féle neveknek eredetileg semmi köze sem volt a szatmári vidéken *gilice-gelice* (s.gy., de l. CSÚRY: SzamSz.) alakban járatos madárnévvel, de azt állítom, hogy a szamosszegi *Glyzka*, olcsvai *Gilicka*, darnói és kisszekeresi *Gelice*, vámosoroszi *Gilisztás*, sőt rozsályi *Gelice-patak* nevek összefüggenek, és egyetlen szláv (? keleti-szláv) etimonból levezethetőek. Ezekben az adatokban olyan hangtani, alaktani és jelentéstani eltérések mutatkoznak, hogy arra kell gondolnom, hogy a feltehető közös etimon ellenére is, tér és időbeli tényezők alapján, négyféle úton indult el a változásokkal járó névalakulási folyamat. A továbbiakban ezeket az eltérő módosulásokat igyekszem tagoltan vázolni.

1. Az 1357-ben felbukkanó szamosszegi adatot, a *Glyzka* nevet, olyan adaléknak tartom, amelyik az átvétel legkorábbi hangállapotát tükrözi, s épp ezért képes a szláv nyelvi etimonhoz is elvezetni. Erről a névről már elmondtam azt, hogy egyszer jelentkező adat, s nem tudni, Szamosszeg határában hol és mit jelölt.

Ha KNEIENZA ötletét elfogadnánk, és nevünket a cseh *hlíza* 'angina' szóból származtatnánk, az etimon jelentése alapján valamelyik szamoszszegi helyi patak torkolatvidékének földrajzi nevét láthatnánk benne. Ilyen lehetőségre csak két patak, a *Homoróud* és *Kocsòrd* (s.gy.) nyújthatna módot. Az előbbi patak torkolata már a középkor folyamán Szamoszszeg belterületén volt, a másiké pedig egy kilométernyire a településtől. Ennek alapján a névadás időpontján számottevő szláv lakosságot kellene feltételeznünk Szamoszszegen. Minthogy a név *g* hanggal kezdődik az adott etimon *h* szókezdetével szemben, a névadást a XII. század előtti időre kellene tennünk. Egy ilyen lehetőséget pedig éppen KNEIENZA ISTVÁN kutatási eredményei alapján nem tételezhetünk fel, hisz ő állapította meg, hogy az Alsó-Szamos balparti részén – ahol Szamoszszeg is található – szintiszta, szláv nélküli lakosság volt már a XI. században (vö. Szt. István Emlk. II, 386), de ugyanilyen megállapítást tesz MAKSAI FERENC is a középkori Szamoszszegre (vö. i.m. 209). Így KNEIENZA ötlete joggal elvethető, s a *Glyzka* név számára ezért későbbre datálható, a szókezdő *g* hangot megtartó, tehát keleti-szláv etimont kell keresni, de a névvel jelölt földrajzi objektum helye után is máshol szükséges kutatni Szamoszszeg határában.

Van Szamoszszeg északkeleti határperemén egy, a lakosság körében jól ismert *Tenyhe* (s.gy.) nevű dűlő, amit MAKSAI FERENC 1357-ből *Tehenye* formában tud említeni egy szamoszszegi puszta nevéként (l. i.m. 210). Erről a névről pedig KNEIENZA ISTVÁN állapította meg, hogy olyan elpusztult szláv települést jelölt, amelyiknek a névadására *Těchyňa* alakú személynév adott alapot (l. MNny. IV, 225). Ennek ismeretében észszerűnek találtam azt a lehetőséget, hogy az 1357-es *Glyzka* névvel jelölt területet a *Tenyhe* nevű dűlő környezetében keressem. A *Tenyhe* dűlő nyugati szomszédja az a szántóterület, amit a mai lakosság *Sűrű* (s.gy.), az 1891-ben készült helyi kataszteri térkép pedig *Sűrű oldal* néven emleget. Megvan az adat PESTY FRIGYES 1864-es gyűjteményében is *Sűrű erdő* formában, mint akkor még létező erdő neve. Az igazi érdesség viszont azzal jelentkezik, hogy ennek az egykor volt szamoszszegi erdőnek északkeleti szomszédja az az olcsvai illetőségű *Gilicka* nevű dűlő, aminek adatát 1983-ban én rögzítettem, mint az erdő helyén alakult szántóterületet. Az 1357-es *Glyzka* szamoszszegi összefügghet az olcsvai adattal, s így a névvel jelölt terület biztonsággal rögzíthető a mai szamoszszegi *Sűrű* és olcsvai *Gilicka* nevű dűlők területére. A megadott környezet bemutatása alapján még az is nyilvánvalóvá válik, hogy a *Glyzka* név is valamilyen erdőt jelenthetett a névadó szlávok körében, azaz olyan párhuzamos névadással van itt dolgunk, mint amilyen a

Kraszna ~ Ejeg esetében (vö. MNy. LXVIII, 78-81). Így aztán más dolgunk nem is lehet, mint a magyar *Sűrű erdő* párhuzamaként jelentkező *Glyzka* névnek megkeressük valamelyik szláv nyelvben a 'sűrű erdő'-féle jelentésű etimonját.

Mint hogy a keleti-szláv nyelvekben feltűnik egy 'eldugott hely, sivár hely; vadon' jelentésű *glušь* szó (pl. orosz: *глушь*), úgy vélem, etimonként fel is használható a *glyzka* magyarázatához. Az eddig elmondottak alapján ennek jelentéstani akadályja nem mutatkozik, hisz a feltételezett szláv etimon 'vadon' jelentése pontosan megfelel a magyar *Sűrű erdő* névnek, a felmerülő hangtani és alaktani problémák pedig megfelelő analógiák segítségével könnyen tisztázhatók.

Első lépésként a *Glyzka* név legvalószínűbb olvasatát szükséges megállapítani. Ez szerintem nem lehet más, mint: *Gliszka*. Ennek bizonyítására a középkorból tömegesen kerülnek analógiák. Az 1357 körüli írásokban az *y* általában *i* hangot jelölt: 1255/1281: *Pynche*, 1338/1396: *rythkafa*, 1230/1349: *Syov*, 1060/1267: *Tymar*, 1237: *Vyragus* (l. TESz. *pince*, *ritka*, *Sió*, *tímár*, *virág* alatt); de ugyanígy jelölt a *z* betű *sz* hangot: 1100 k.: *Nagyzeuz*, 1130/40: *Pasztur*, 1250/1392: *Tyzafa*, 1325: *vezeus*, 1405: *vyzket* (l. TESz. *ősz*¹, *pásztor*, *tiszafa*, *vessző*, *vizket* alatt). A *Gliszka* olvasat tehát így valóban elfogadható.

A *Glyzka* név első szótagbeli magánhangzójában a megadott olvasat szerint egy *u* > *i* változást kell feltételeznünk. Erre közvetlen analógiánk ugyan nincs, de arra már bőven, hogy bármilyen eredetű is a szó, a mély magánhangzónak megfelelhet az *i* hang: török *çapağ* > *csipa*, bizánci *τομαρη* > *tímár*, fgr. *ort* > *irt* stb. (TESz. *csipa*, *tímár*, *irt* alatt), szláv *olьša* > *Albertirsa* (FNESz. 45) stb. E példák alapján az etimonként idézett szláv *glušь*, szónak is megfelelője lehet a *Glyzka* az első szótagbeli *i* hang tekintetében.

Mássalhangzó terén egy szláv *š* > magyar *sz* hangváltozással is számolnunk kell. Az erre analógiának hozható keleti-szláv *čěše* > magyar *csésze* példáját ugyan hasonlással próbálják magyarázni nyelvészeink (l. TESz. *csésze* a.), de az a tény, hogy éppen Szamoszeg névanyagában kerül hasonló másik példa: keleti-szláv *bašňa* > szamoszegi *Bászna* 'dülönév' (vö. MNyTK. 170:48), csak amellet bizonyít, hogy szabályos megfelelésről van itt szó, nem pedig alkalmi és hangtani helyzettől függő elhasonulásról.

Az etimonhoz járuló *-ka* elemet olyan kicsinyítő képzőnek vélem, amit még a szláv névadók kapcsoltak a *glušь* etimonhoz. Ilyen esetre példa lehet a szamoszegi *Lickaji-tag* földrajzi név (vö. Nyr. CIX, 493).

E bizonyítások után valószínűnek tartható, hogy az 1357-es szamosszegi *Glyzka* nevet a település szomszédságában egykor megvolt keleti-szláv (? ruszin) nyelvű *Tenyhe* község lakossága alkotta saját nyelve *gluŝь* 'vadon' jelentésű szavából a *-ka* képzővel. Ezt alakította át a környező szamosszegi magyar lakosság a bemutatott módon *Gliszka* ejtésűre. A *Glyzka* adat egyszeri előfordulása alapján úgy vélem, hogy ez a névadó szláv lakosság hamar eltűnt a szamosszegiek környezetéből. Ennek lehetőségét igazolja az is, hogy a *Glyzka* név nem magyarosodott tovább hangrendi kiegyenlítődéssel, illetve a szókezdő torlódás feloldásával, ahogy azt a többi adatokban ezután tapasztalhatjuk.

2. Az olcsvai *Gilicka* földrajzi névről úgy tűnik, hogy a szamosszegi *Glyzka* formának a továbbmagyarosodása. Így különösebb nehézség nélkül kapcsolatba hozható a megadott keleti-szláv etimonnal. Tudva azt, hogy ez a név is erdőt jelölt korábban, jelentéstani akadályja nincs a magyarázatnak. A hangalakot illetően viszont azt kell feltételeznünk, hogy itt is a szamosszegi ejtéshez hasonló *Gliszka* név alakulhatott ki először a már ismertetett módon, de ez később tovább változott a magyar nyelvű lakosság körében. A szóeleji torlódás feloldásával egy *Gliszka* > *Giliszka* változással (l. erre: *giliszta* szavunkat) jöhetett létre a mai forma. A mai *Gilicka* alakzat *c* hangja nem feltétlenül arra utal, hogy történt egy *sz* > *c* változás is, minthogy egyidejű *sz* ~ *c* váltakozásra is gondolhatunk, amit a szamosszegi *Liszkóu-tag* ~ *Lickóu-tag* variánsok igazolhatnak (vö. Nyr. CIX, 493). Az a tény, hogy Olcsván mai napig fennmaradt a *Gilicka* név, arra is utalhat, hogy a szláv *Tenyhe* falu pusztulásával a lakosság egy része Olcsvára települhetett át, s így a szláv eredetű névnek kerülhettek helyi fenntartói. Ezzel lehet indokolni talán azt is, miért nem történt a névben további magyarosodás a hangrendi kiegyenlítődéssel. Ám, ennek más oka is lehet. Ha tekintettel vagyunk arra, hogy nem csak Olcsván, hanem az egész szatmári vidékre jellemző a szláv eredetű szavak vegyes hangrendűségének a megtartása, mint például a *beretva*, *Géjvás* (s.gy.) szavakban (vö. TESz *borotva*, *golyva* a.); no meg arra, hogy olykor még a szláv eredetű mély hangrendű szót is vegyes hangrendűre alakítják itt: *berena* (s.gy.), szemben a köznyelvi *borona*-val (l. TESz. *borona* a.), akkor inkább e vidék nyelvjárási jellemzőjét láthatjuk az ilyen jelenségekben. Az viszont ennek ellenére valószínűnek látszik, hogy az olcsvai *Gilicka* név ugyanabból a keleti-szláv etimónból származik, mint amelyikből a szamosszegi *Glyzka* nevet fentebb már levezettem. Ennek nem mutatkozik sem hangtani, sem jelentéstani, sem alaktani akadály, de nincsenek szóföldrajzi és szótörténeti nehézségei sem.

3. Noha víznév szerepükkel a darnói és kisszekeresi (de a rozsályi) *Gelice*-féle nevek is jelentésbeli eltéréseket mutatnak a szamoszégi és olcsvai adatokhoz képest, a közös etimonból történő származtatást mégsem tartom lehetetlennek. Ezek a *Gelice*-féle nevek elsődlegesen mocsarat, patakot, tavat jelölnek, dűlő-névjelölő szerepük csak másodlagos. Emiatt úgy vélem, ez utóbbit figyelmen kívül is lehet hagyni a magyarázatban. Ez a leszűkítés pedig lehetővé teszi, hogy a *Gelice*-féle vízneveket kapcsolatba hozzuk az adott keleti-szláv etimon 'vadon' jelentésével. Meggyőződésem ugyanis, hogy ebben a jelentésben nem a 'fa', illetve 'erdő' a domináns, hanem a növénynek a 'sűrű' jellege. Erre utal egyébként a szamoszégi *Glyzka* név magyar párhuzama: *Sűrű ~ Sűrű erdő*, de erre utalhat a szláv etimon másik, 'eldugott hely' jelentése is. Ilyen értelmezéssel a víznévvel jelölt területre is ráillik az adott etimon, minthogy a láp, tó, patak a buján nőtt vízinövények miatt lehet 'sűrű', illetve 'eldugott hely'. Ez a lehetőség pedig feloldja az említett jelentésbeli problémát.

Hangtani téren viszont úgy látom, hogy ezek a *Gelice*-féle nevek az eddig ismertett változásoknak egy harmadik szakaszát mutatják. Szerintem nem más képzővel (-e képzővel) alakult változatról van itt szó, amire esetleg a névből hiányzó -k elem miatt gondolni lehetne. Úgy vélem, hogy a nevet használó magyar lakosság itt is eljutott az olcsvai *Gilicka* adattal jelezhető magyárosításig, majd ezt tovább vitte a hangrendi kiegyenlítődéssel: *Gilicka* > *Gilicke*. A *gilice* ~ *gelice* madárnév hatására aztán ebben a változási szakaszban jelentkezhetett a népetimológia, ami a magyar lakosság számára ekkor már értelmetlen nevet értelmesítette: *Gilicke* > (*Gilice* >) *Gelice*. A -k elem tehát nem azért nincs a névben, mert az más képzővel alakult, hanem a népetimológia tüntette el azt. Gondolni lehetne éppen arra is, hogy a *Gelice* név közvetlenül a feltételezett *Gilicka* formából alakult ki. Ennek azonban ellentmond a később bemutatásra kerülő vámosoroszi példa. A *Gilicka* név értelmesítésére ugyanis a népetimológia nem a *gilice* ~ *gelice* madárnevet használta volna föl, hanem a egyes hangrendű *giliszta* szót, mint Vámosorosziban.

A Darnón és Kisszekeresen jelentkező történeti adatok *Gerlice*-féle változataihoz csupán azt fűzöm, hogy ezek hivatalos névformák, s följegyzőik az eredetibb *Gelice* nevet a köznyelvi *gerlice* madárnévhez tudatosan igazították.

4. A vámosoroszi *Gilisztás* névvel tudomásom szerint még nem foglalkoztak. Véleményem azonban az, hogy ennek, eredetét tekintve, csak másodlagosan kerül valamelyes köze a szláv eredetű és köznyelvi *giliszta* szavunkhoz. Etimonját tekintve ez is beleillik az eddig általam magyarázott nevek sorába. Jelentéstanilag ennek

semmi akadály, minthogy az látszik, hogy ugyanazon pataknak a vámosoroszi neve, mint amit Darnón, Kisszekeresen és Rozsályban *Gelice* néven emlegetnek.

Ha jeleptéstanilag nincs is akadály annak, hogy a megadott keleti-szláv *glušbka* etimonból származtassuk ezt a nevet, hangtanilag már kerülnek magyarázatra szoruló problémái. Én úgy látom, hogy ez a név is eljutott az olcsvái *Giliszka* ~ *Gilicka* formáig. De az itt kialakult valószínű *Giliszka* változat nem magyarosodott tovább, hanem a köznyelvi *giliszta* hatására népetimológiával egy *Giliszka* > *Giliszta* forma alakult ki belőle, értelmesítve a magyarok körében ekkorra már jelentésteleenné vált nevet. Ez a forma aztán később vagy egyidejűleg kiegészült a településen oly gyakori *-s* képzős földrajzi nevek hatására. (l. KÁLNÁSI: i.m. *Vámosoroszi* a.) az *-s* képzővel, feltéve a mai *Gilisztás* hangalakot.

.Fejtegetésem summájaként végül is azt a megállapítást tehetem, hogy a címben felsorolt szatmári földrajzi nevek egy azonos fejlődési út négy szakaszát mutatva a keleti-szláv (? ruszin) *glušbka* etimonból alakultak ki, magukban hordozva az etimon eredeti 'eldugott hely, vadon' jelentését.

BALOGH LÁSZLÓ

